

A BALKÁN-FÉLSZIGET ÉS A DÉLSZLÁV ORSZÁGOK

Bevezető

– A név – Az északi határok

– A félsziget elnevezései. – A Központi-hegygerinc. – Catena mundi. – Catena del mondo. – Haemusi-, illetve Balkán-félsziget. – A Duna és a Száva völgye, az északi határok. – A Karszt és Isztria, a félsziget alkotórészei.

Nincs Európának még egy olyan földrajzi egysége, amelynek annyiszor változott volna a neve, mint a Balkán-félsziget. Elnevezését hol a területén formálódó civilizációktól, hol pedig azoktól a nagy birodalmaktól kölcsönözte, melyek egymást váltották földjén. Egyes elnevezések a félsziget domborzatához kapcsolódó antik és reneszánsz képzetekről tanúskodnak.

A XIX. sz. előtt e terület régmúltja és régi civilizációi iránt nyilvánult meg a tudományos érdeklődés. A művelt világ képviselői a hellén civilizáció hatása alatt álltak, ezért a *Hellén-* vagy *Görög-félsziget* elnevezés terjedt el. Más, sok esetben népesebb etnikumok a hellének mellett ismeretlenek maradtak, elhalványultak mellettük. Azon tanulmányok hatására, melyek a félsziget középkori történelmével és civilizációjával foglalkoztak, időnként *Bizánci-félsziget*ként is említik. A római korral foglalkozó kutatók gyakran *Római-* vagy *Illír-félsziget*nek nevezik, ez utóbbi az Illyricumról kapta nevét; számos követője akadt annak az elképzelésnek is, miszerint a délszlávok az illírek leszármazottai.

Az említett nevek használatával egy időben egyes nyugati földrajztudósok és térképészek az *Európai Ottomán Birodalom*, *Európai Törökország*, vagy a *Nagy Török Birodalom* neveken említik a félszigetet. A XIX. sz. elejéig és a berlini kongresszusig (1878) az *Európai Törökország* elnevezés dominált. Az elnevezés megfelelt annak a politikai helyzetnek, mely a XIX. sz. elejéig kialakult; a félsziget szinte teljes egészében török fennhatóság alá tartozott. Ez alól az időnként velencei, osztrák, francia, majd újból osztrák fennhatóság alá tartozó Dalmácia, vagy az egyedüli, bizonyos függetlenséget élvező Crna Gora volt kivétel, ám ennek nem volt nagy jelentősége. De a XIX. sz. első évtizedeiben Szerbia és Görögország felszabadultak és megjelentek a térképeken. A két újonnan megjelent ország felborította az addigi térképészeti rendet. A következetes félreértés eredményeként, megfelelő földrajzi fogalom híján a félszigetnek továbbra is az *Európai Törökország* nevet adták. Ezzel egyidőben a félsziget egyre inkább átkerült az európai érdekszférába, és az európai civilizáció beáramlásának hatása figyelhető meg. A XIX. sz. kutatói előtt világos volt, hogy lakosainak zöme délszláv, akik nem álltak semmilyen rokoni kapcsolatban a hellénekkel, rómaiakkal, bizánciakkal, és hogy a régi illírektől is különböztek. A korábban használt elnevezések már nem voltak összhangban az új tényekkel és ismeretekkel. Szükségessé vált a régi *Hellén-*, *Bizánci-*, *Római-* vagy *Illír-félsziget* elnevezések meg a politikai indíttatású török jelző megváltoztatása.

A XIX. sz. elején Humboldt és Ritter földrajzi nézeteinek hatására a politikai és történelmi egységek alapján adott neveket földrajzi, illetve természeti fogalmakkal cserélték fel. Az egyes területek a nekik megfelelő földrajzi sajátosságokról, elsősorban jellegzetes hegyláncokról kapták új nevüket. Ebben az időben a félsziget domborzata még nem volt ismert. Az antik kortól egészen a XIX. sz.-ig téves elméletek uralkodtak a kérdést illetően. A Sztrabón és Ptolemaiosz korából származó térképeken a félszigeten keresztül egy összefüggő, megszakítás nélküli hegygerinc létezését írták le, mely kelet–nyugati irányban, a Fekete-tengertől az Alpokig húzódik. Ezt említik a reneszánsz korában a *Catena Mundi* vagy *Catena del Mondo* néven. A XIX. sz. első felének kutatói Központi-hegygerincként, Központi-lánchegyként (Centralno Bilo, Centralkette) jelölik. A hegygerinc a déli országokat: Görögországot, Macedóniát, Trákiát választotta el a nehezen megközelíthető, hűvösebb éghajlatú, a vastag hótakaró és a kemény fagyok miatt zordnak tetsző északi területektől, melyeket – a hellének elképzelése szerint – barbárok laktak. A hegygerinc áthatolhatatlan akadályként tornyosult a vad északi területek és a művelt Dél között. Ez a hagyományos felfogás a Peutinger-táblán és más, római kori utazók térképén is fennmaradt, annak ellenére, hogy a Balkán-félsziget északi része már kevésbé jelentett ismeretlen tájat. A nézet a későbbi korszakokban, legfőképp a reneszánsz idején, makacsul tartotta magát. Az európai domborzat hathatós tanulmányozása, a hagyományos elnevezések korszerű vagy éppen nemzetivel történő felcserélése után is feltűnik a Központi-hegygerinc a félszigetet ábrázoló térképeken. Ugyancsak fennmaradtak a klasszikus helynevek, melyek a hegyhátaikat és hegykoszorúikat jelölték. A központi hegyrajzi (orográfiai) csomópont, a Šar-hegység (Šar-planina) *Scardus* néven található meg. Az innen induló, a Fekete-tengerig vonuló hegylánc az *Orbelus*, *Rhodope* és *Haemus* neveket viseli. A Scardustól az Alpokig húzódó hegygerinc a *Rebii Montes*, *Albanus mons*, *Peone Alpes* néven található meg. Más térképeken a klasszikustól némiképp eltérő elnevezéseket találunk. A XVI. sz.-tól kezdve az itáliai térképészek olaszosított nevezéseket használnak vagy az elnevezéseket olaszra fordítják: így találhatjuk a *Monte Argentaro* (a Srebrnica hegy és a Kopaonik), *Kostenazzo* (Kostenac a Rodope-hegységben) vagy *Kunovizza* (Nišnél) helyneveket.

Csak Ami Boué és A. Viquesnel XIX sz. első felében tett utazása után lett nyilvánvaló, hogy a Központi-hegygerinc nem létezik, sőt, a Balkán-félsziget észak-dél irányban nemcsak szurdokokkal, de a Morava–vardári-völgygel is tagolt, amelyben ma a Belgrád–Szaloniki vasútvonal is végighalad. Hosszabb időnek kellett eltelnie

¹ Először Sztrabónnál találkozunk vele, majd Ptolemaiosz több kiadást megért térképein. Az 1492-ben Rómában kiadott, majd Nordenskiöld által 1882-ben Stockholmban napvilágot látott Facsimile Atlas Tab. VI., de N. Sophianus 1552-ben ugyancsak Rómában kiadott térképén, melynek eredetije a párizsi Nemzeti Könyvtárban van, szintén megtalálható a Központi-hegygerinc. Ugyanúgy felfedezhetjük a híres németalföldi térképészeti iskola munkáinak legnevesebbikén, Mercator 1552-es Európa térképén és 1569-es Világtérképén is. E kortól kezdődően tartja magát az a klasszikus orográfiai (hegyrajzi) elnevezésrendszer, melynek eredményeként a Központi-hegység egyes részeinek neve: Albanus Mons, Rebii Montes és Scardus, Orbelos, Aemos; a Rodope-hegység gyakran a Központi-hegygerinctől különállóként figyelhető meg. Egyes neveket újabbak váltanak fel: a Candavia mons, Sardonus mons stb. Az elnevezéseket fokozatosan újak váltják fel, melyek népi elnevezések, de zömében olasz hatást éreztetnek: Cunovitz, Vesselitz, M. Argentaro, később Costegna vagy Costegnarro, Monte Nero, Catena del Mondo, Baba, Paklena, Monte Kopaonik, Monte

ahhoz, hogy ez a szemlélet meghonosodjon a térképészek körében. Egyes 1870 körüli térképeken a Központi-hegygerinc még fellelhető.¹

A Központi-hegygerincről alkotott téves elképzelés eredményének tekinthetjük a Balkán-félsziget mai elnevezését is. A félsziget keleti részének neve Haemus volt. A név, mely alatt a Konstantinápolytól nem messze található hegyeket értették, és a klasszikus és bizánci írók fogalomrendszerében szerepelt, sokkal ismertebb volt a Központi-hegygerinc más vidékeinek elnevezésénél. A XIX. sz. elejének kutatója megtudhatta, hogy a hagyományos Haemus elnevezés alatt a Balkánt kell érteni. A Központi-hegygerincről alkotott téves elképzeléstől ihletve A. Zeune 1808-ban a félszigetet Balkán-félszigetként – Balkanhalbinsel vagy Haemushalbinsel (Gea. Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung, Berlin, 1808) – említi.

A Balkán név Haemus helyetti említése nem teljesen pontos. A fogalom alatt török nyelvű lakosság általában hegyet ért. A félsziget keleti részén élő török lakosság Balkánnak nevezi a régi Haemus keleti, legalacsonyabb és legjelentéktelenebb lankáit. Valószínű, hogy Ami Boué és más kutatók a kísérőiktől hallották a nevet, amivel a hegygerinc központi és nyugati részeit is nevezték, mert a törökök Balkánnak neveznek minden olyan hegyet, aminek nem ismerik a pontos nevét. A terület szláv lakossága a Haemus ezen részeit Stara Planinaként (Öreg-hegy) ismeri. Ez az egyedüli pontos név. Ennek ellenére a Balkán mint fogalom általánosan elterjedt a tudományos irodalomban és a térképeken, magába foglalva a Vrška Čukától a Fekete-tengerig terjedő hegyeket.

A Balkán-félsziget elnevezés tehát a félsziget domborzatának téves értelmezéséből ered. A hegylánc, melynek neve igazából csak a Központi-hegygerinc bizonyos részére használható, tévesen az egész hegylánc nevévé vált. Úgy tűnik, kissé kései vállalkozás lenne a hibákat utólag javítani: a Balkán-félsziget elnevezés, akárcsak a Vrška Čukától a Fekete-tengerig vonuló hegygerinc neve bevonult a köztudatba. Mégis azt a benyomást kelti, hogy a félsziget főbb hegyláncáról kapta nevét. Az elnevezés alapja két tévedés, mely az antik, illetve a török korból öröklődik. A tévedések a félsziget fontos és viharos történelmével hozhatók kapcsolatba; nevének külön fontosságot kölcsönözve. A világon így is sok, tévesen adott földrajzi név található, a Balkán-félsziget nem áll egyedül e tekintetben. Nincs helye tehát a félsziget névcseréjének, ahogy ezt néhány német földrajztudós (Th. Fischer, H. Wagner, K. Oestreich stb.) javasolja, a félszigetnek olyan személytelen nevet adva, mint a Délkelet-európai-félsziget (Südost-europäische Halbinsel).

Denara. Ilyen elnevezéseket találunk a velencei térképésziskola munkáin, melyeket a Velencei Köztársaság térképészei adtak ki, de ugyancsak ezekkel találkozunk Gastaldi 1560-ban és 1566-ban kiadott térképein, vagy Paolo Forlani Veronese 1571-es térképén és Coronelli, Vignoli és Bertelli kiadásain is.

A francia földrajzi iskola XVII. sz.-i térképein (Géographie du Roy) a Központi-hegygerinc egyszerűsített rajzát láthatjuk, nem úgy, mint Sanson világos és pontos ábrázolásában. Ebben a formában maradt meg a Blaeu-, Sanson-, Homann-féle térképeken. A Balkán-félsziget neves utazóinak, A. Boué, Viquesnel és Hahn utazásáig a Központi-hegygerinc következetesen térképre kerül. Boué a Központi-hegygerincről először a *Some Observations on the Geography and Geology of Northern and Central Turkey. The Edinburg Philosophical Journal* 1837-es számában számol be, Hahn pedig a *Reise von Belgrad nach Salonik. Wien* 1861-es számában. (Különösen érdekes a XI. B der Denksch. Phil.-hist Cl. Pg. 53). A témáról bővebben: J.Cvijić: *A Balkán-félsziget struktúrája és felosztása* (Glasnik S. K. A. LXIII.)

Tekintettel arra, hogy a Balkán-félsziget keletről, délről és nyugatról tengerekkel határolt, egyedül északi határait kell megvonnunk. A Száva és a Duna folyók, melyek völgyei a Kárpát-medence² szélén találhatóak, földrajzi tekintetben pontos határt képeznek. Ugyanakkor a Kupa és Száva folyó találkozásától nyugatra már nehéz az északi határt meghatározni. Általánosan elfogadott elképzelés szerint a Kupa folytatásában, egyenes vonalat húzva a Dinári-hegyeken keresztül Rijeka (Fiume) irányában az Adriai-tengerhez jutva vonhatjuk meg a határt. Ez a határ több szempontból is mesterségesnek tekinthető. Nem esik egybe földrajzi egységekkel, hiszen átszeli a Dinári-hegységet, a szerbhorvát lakosság tömegét is kettéválasztja, és ugyanezt teszi a politikai határokkal is. Érdeemes még egyszer hangsúlyozni, hogy az így megvont határ egy időben politikai határt jelentett a török és az osztrák birodalom között. Valószínűsíthető, hogy ez a tény hatással volt a Balkán-félsziget északnyugati határainak megállapítására.

Természetesebb lenne a félsziget északi határainak meghatározásakor a Kupa folyó torkolatától elindulva a Száva felső folyása mentén, a Ljubljanoi-medencén keresztül a Dinári-hegyek és az Alpok találkozásáig haladni. Nyugati határát egyértelműen a Soča (Isonzó) folyó jelöli.

A Karavankák kelet-nyugati irányú gyűrődései a Dinári-hegység északnyugat-délkelet irányú gyűrődéseivel ütköznek a Ljubljanoi-medence és a Száva felső folyásánál. A Ljubljanoi-medence egy olyan meredély, mely elválasztja egymástól az Alpokat és a Dinári-hegyrendszert. Ez a hegyvidéki egység, amely a félsziget nyugati részét foglalja el, ebben az esetben teljes egészében a Balkán-félszigethez tartozna, az annyira jellegzetes Kranj környékével és a Karszttal együtt. A kicsiny Isztriai-félsziget, mely karszti jellegével és feldaraboltságával a Balkán-félsziget egy másodlagos félszigete, ugyancsak a határai közé esne.

Noha egy ilyen határvonás természetesebb lenne, a félsziget alpesi, északi határa korántsem olyan éles, mint azt a Pireneusi- vagy Appennini-félsziget esetében tapasztalhatjuk. Emellett az északi határ másik része, a Száva és Duna a Vaskapuig pontatlan emberföldrajzi szempontokból, mert egy homogén etnikai csoportot szel ketté. A két folyó bal partján, a Kárpát-medencében, Horvátországban, Szlavóniában és Szerémségben, Bácskában és Bánságban, a lakosság többségét, vagy legalábbis jelentős részét szerbhorvátok alkotják. A Balkán-félsziget ezáltal egybeolvad, és egységet képez a szomszédos európai országokkal. A Száva és a Duna bal partjának lakossága északira életrevalóságával, érzelmeivel és gondolkodásával hatott. Ebből az irányból sok új elemmel gazdagodott élete és mindennapjai, és ez fordítva is érvényes.

² Az eredeti szövegben Pannon-medence (ford. megj.)